

Anna Vartecká and Vendula Fremlová

The Feminist Avant-Garde in (not only) Czech and Slovak Context International conference, Brno House of Arts, 11 – 12 February 2019

Summary

Late in 2018 and early in 2019, Brno House of Arts presented the traveling exhibition *Feminist Avant-Garde. Art of the 1970s* as assembled by Gabriele Schor; it originated from the Sammlung Verbund Collection, Vienna. The supporting program included organization of the international conference *The Feminist Avant-Garde in (not only) Czech and Slovak Context*. This addressed the broader socio-cultural aspects of the presence (or absence) of the feminist avant-garde in 1970s and 80s Czechoslovakia, and the specific conditions under which feminist thinking came about, or was warily sidestepped, in our country at that time. During the conference and its preparations, it became clear that only an interdisciplinary approach (including art history, sociology, anthropology and demographics) can help us achieve at least a partial clarification of the cultural, economic, political and legislative aspects of the problematic and discontinuous emancipation process in this country. Talks by curators of three international exhibitions, focused on presenting the work of women artists, opened the conference: Gabriele Schor (*Feminist Avant-Garde. Art of the 1970s*), Susanne Altmann (*The Medea Insurrection. Radical Women Artists Behind the Iron Curtain*, 2018) and Kornelia von Berswordt-Wallrabe (*Künstlerinnen des 20. Jahrhunderts. Museum Wiesbaden*, 1990). Art historians and theoreticians presented over the two days: Kateřina Svatoňová (in collaboration with the literary theoretician Libuše Heczková), Edith Jeřábková, Martina Pachmanová, Jana Geržová, Jana Oravcová and Petra Hlaváčková, with studies by Alena Wagner of the German Sociological Association, the literary scholar Jan Matonoha from the Institute for Czech Literature of the Czech Academy of Sciences, Milan Kreuzzieger of the Centre of Global Studies at the Czech Academy of Sciences' Institute of Philosophy, and Mirek Vodrážka of the Centre for Documenting Totalitarian Regimes. The conference's lectures and discussions were aimed at helping to identify what influenced the reality that in this country, in contrast to other eastern-bloc countries (such as Poland or the former Yugoslavia), there was with a few exceptions no feminist art in the 1970s and 80s.

The editors of the journal *Profil* will put a selection of eight key conference lectures in individual journal issues in 2019, in order to present the mosaic of approaches and academic disciplines in its various cultural, political, social and legislative aspects of the emancipation process here.

Anna Vartecká and Vendula Fremlová, conference organizers, with Terezia Petišková, director of the Brno House of Arts

Mgr. Anna Vartecká, PhD. is a curator originally from Slovakia, a contemporary art theoretician and university teacher. Since 2001 she has worked mainly on the Czech scene, primarily in Ústí nad Labem, where she lectures at the Department of History and Theory of Art, Faculty of Art and Design at UJEP.

Mgr. Vendula Fremlová, PhD. is a curator and contemporary art theoretician. Since 2007 she has worked in Ústí nad Labem at the Department of History and Theory of Art, Faculty of Art and Design at UJEP.

Together they prepared the exhibition project *Grey Gold. České a slovenské umělkyně 65+ [Czech and Slovak Women Artists 65+]* (Dom umenia mesta Brna, 2014).

Anna Vartecká and Vendula Fremlová

Feministická avantgarda (nejen) v česko-slovenských souvislostech Medzinárodná konferencia, Dom umenia mesta Brna, 11. – 12. február 2019

Na prelome rokov 2018 a 2019 prezentoval Dom umenia mesta Brna putovnú výstavu *Feminist Avant-Garde. Art of the 1970s* zo zbierok viedenskej nadácie The Sammlung Verbund Collection **v koncepcii** Gabriele Schor.¹ Súčasťou sprievodného programu bola aj medzinárodná konferencia *Feministická avantgarda (nejen) v česko-slovenských souvislostech*, ktorá sa zaoberala širšími socio-kultúrnymi aspektmi (ne)prítomnosti feministickej avantgardy v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch minulého storočia v Československu a špecifickými podmienkami, za akých sa v tomto období u nás feministické myslenie profilovalo, prípadne obozretne obchádzalo. Počas prípravy i samotného priebehu konferencie sa ukázalo, že jedine pri zachovaní interdisciplinárneho umelecko-historického, sociologického, antropologického alebo demografického pohľadu môžeme dospieť aspoň k čiastočnému ozrejeniu kultúrnych, hospodárskych, politických i legislatívnych aspektov problematiku a diskontinuálneho emancipačného procesu u nás. V úvodnej časti konferencie vystúpili kurátorky troch medzinárodných výstav zameraných na prezentáciu tvorby žien výtvarníčok. Okrem Gabriele Schor, kurátorky brnianskej výstavy, aj Susanne Altmann (*The Medea Insurrection. Radical Women Artists Behind the Iron Curtain*, 2018) a Kornelia von Berswordt-Wallrabe (*Künstlerinnen des 20. Jahrhunderts*, 1990). Počas dvoch dní na konferencii vystúpili historičky a teoretičky umenia Kateřina Svatoňová (v spolupráci s literárnou teoretičkou Libušou Heczkovou), Edith Jeřábková, Martina Pachmanová, Jana Geržová, Jana Oravcová a Petra Hlaváčková, sociologička Alena Wagnerová z Nemeckej sociologickej spoločnosti, literárny vedec Jan Matonoha z Ústavu pre českú literatúru AV ČR, Milan Kreuzzieger z Centra globálnych štúdií Filozofického ústavu AV ČR a Mirek Vodrážka z Centra pre dokumentáciu totalitných režimov. Cieľom príspevkov a diskusných blokov bolo pomôcť pomenovať súvislosti, ktoré ovplyvnili skutočnosť, že na rozdiel od niektorých iných krajín východného bloku (napr. Poľsko alebo bývalá Juhoslávia) sa u nás v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch minulého storočia feministická tvorba až na niekoľko výnimiek neobjavila. Výber ôsmich kľúčových prednášok z konferencie redakcia časopisu *Profil* postupne zaradí do jednotlivých čísel ročníka 2019, aby v mozaike prístupov i odborových disciplín predstavila rôzne kultúrne, politické, spoločenské i legislatívne aspekty emancipačného procesu u nás.

¹ Bližšie pozri <https://www.verbund.com/en-at/about-verbund/responsibility/art-collection>.

Na prelome rokov 2018 a 2019 prezentoval Dom umenia mesta Brna putovnú výstavu *Feminist Avant-Garde. Art of the 1970s*, ktorá vznikla zo zbierok viedenskej nadácie The Sammlung Verbund Collection.² Výstava Gabriely Schor, kurátorky a riaditeľky zbierky, ktorá vzniká už od roku 2004, reagovala na povojnovú situáciu, keď pojem *avantgarda* zastrešoval široké spektrum tendencií v dobovo aktuálnom umení (akčná maľba, abstraktný expresionizmus, minimalizmus, op-art, pop-art, situacionizmus, fluxus, Viedenský akcionizmus alebo konceptuálne umenie), pričom predponou *neo-* odkazoval na významové dedičstvo avantgardy prvej tretiny 20. storočia. Skutočnosť, že pod širokospektrálny termín neo-avantgardy nebolo v rámci západnej encyklopedickej ani teoretickej platformy zaradené feministické hnutie a jeho umenie, je zarážajúca. Išlo pritom o jeden z najvýznamnejších a najradikálnejších umeleckých prístupov šesťdesiatych až sedemdesiatych rokov minulého storočia. Výstava svojím názvom proklamuje toto úzke spojenie medzi západoeurópskou a americkou avantgardou a feministickým umením, a stáva sa tak jedným z počínov, ktoré prispievajú k revízií pojmu avantgardy druhej polovice 20. storočia.

Pri príležitosti výstavy pripravil Dom umenia mesta Brna ako súčasť sprievodného programu konferenciu, ktorá sa zaoberala širšími socio-kultúrnymi aspektmi (ne)prítomnosti feministickej avantgardy v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch minulého storočia v Československu a špecifickými podmienkami, za akých sa v tomto období u nás feministické myslenie profilovalo, prípadne obozretne obchádzalo.

Zmyslom konferencie *Feministická avantgarda (nejen) v česko-slovenských souvislostech* bolo prispieť k diskusi o dôvodoch, prečo debaty o feminizme a rode prežívali v Československu tak dlho na okraji záujmu. V našej spoločnosti otázka významu rodu ako zásadnej kategórie života dodnes pretrváva viac-menej v rovine kontroverzne prijímaných tém. V búrlivých šesťdesiatych rokoch minulého storočia, keď západné feministické hnutie uvádzalo takzvané ženské otázky do sociálno-politickej praxe, pretože rapídne rástol záujem o pochopenie situácie žien v spoločnosti súčasnej i minulej, nebola u nás druhá vlna feminizmu takmer zaznamenaná. Závažné politické okolnosti augusta 1968, sovietska okupácia a následná normalizácia v zárodku zastavili proces chystaných sociálnych reforiem a debatou o feminizme a rode stihol podobný osud ako iné nonkonformné myšlienkové prúdy.

Podľa českej teoretičky umenia Martiny Pachmanovej za chýbajúcim alebo pokrívajúcim feministickým diskurzom u nás stoja tieto skutočnosti: „*Nedostatek informací a skutečného dialogu se Západem; málo vzájemné solidarity mezi ženami a kolektivní snahy o změnu; přežívající převaha modernistické tradice a převažující pojetí umění jako transcendentní kategorie stojící mimo život a sociální i psychologické procesy; skepse vůči ‚-ismům‘, na něž bylo nahlíženo podezřevě a často byly odsuzovány jako nebezpečí nové ‚totality‘; absolutní nedůvěra vůči politickému umění, které zdiskreditovala oficiální propaganda komunistického režimu; a v neposlední řadě sexismus a misogynství, prosakující všemi vrstvami společnosti.*“³

Ako ďalší zaujímavý prístup sa javí poukázanie na dobovú absenciu záujmu o dejiny ženy u nás, ktoré sa v druhej vlnе feminizmu v západnom anglosaskom prostredí tešili mimoriadnej pozornosti teoretikov. Česká sociologička Květa Jechová na význam nahradenia termínu *his-story* termínom *her-story* upozornila vo svojej štúdií k dejinám českej spoločnosti po roku 1945 takto: „*Důležitým momentem v historii ženy je tázání o dejinách, z čeho vlastně povstalo v historiografické tradici mlčení o ženách. Proti obrazu minulosti, v němž ženy byly jen okrajovými figurami, hledá se nový přístup, který chce nahlížet dějiny ze specifického ženského aspektu. Dějiny ženy se stávají současně s dějinami dalších marginalizovaných skupin aktuálním tématem historie.*“⁴

2 Bližšie pozri <https://www.verbund.com/en-at/about-verbund/responsibility/art-collection>.

3 PACHMANOVÁ, Martina. Mlčení o feminizmu a ženskost jako výtvarná hodnota. České umělkyně očima Jindřicha Chalupického. In *Sešit pro umění, teorii a příbuzné zóny*, 2013, č. 14, s. 36.

4 JECHOVÁ, Květa. Cesta k emancipaci. Postavení ženy v české společnosti 20. století. Pokus o vymezení problému. In TŮMA, Oldřich – VILÍMEK, Tomáš (eds.). *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny společnosti AV ČR. 2008. s. 70.

Počas prípravy i samotného priebehu konferencie sa ukázalo, že jedine pri zachovaní interdisciplinárneho umelecko-historického, sociologického, antropologického alebo demografického pohľadu môžeme dospieť aspoň k čiastočnému ozrejmieniu kultúrnych, hospodárskych, politických i legislatívnych aspektov problematického a diskontinuálneho emancipačného procesu u nás. Cieľom príspevkov a diskusných blokov bolo pomôcť pomenovať súvislosti, ktoré ovplyvnili skutočnosť, že na rozdiel od niektorých iných krajín východného bloku (napr. Poľsko alebo bývalá Juhoslávia) sa u nás v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch minulého storočia feministická tvorba až na niekoľko výnimiek⁵ neobjavila.

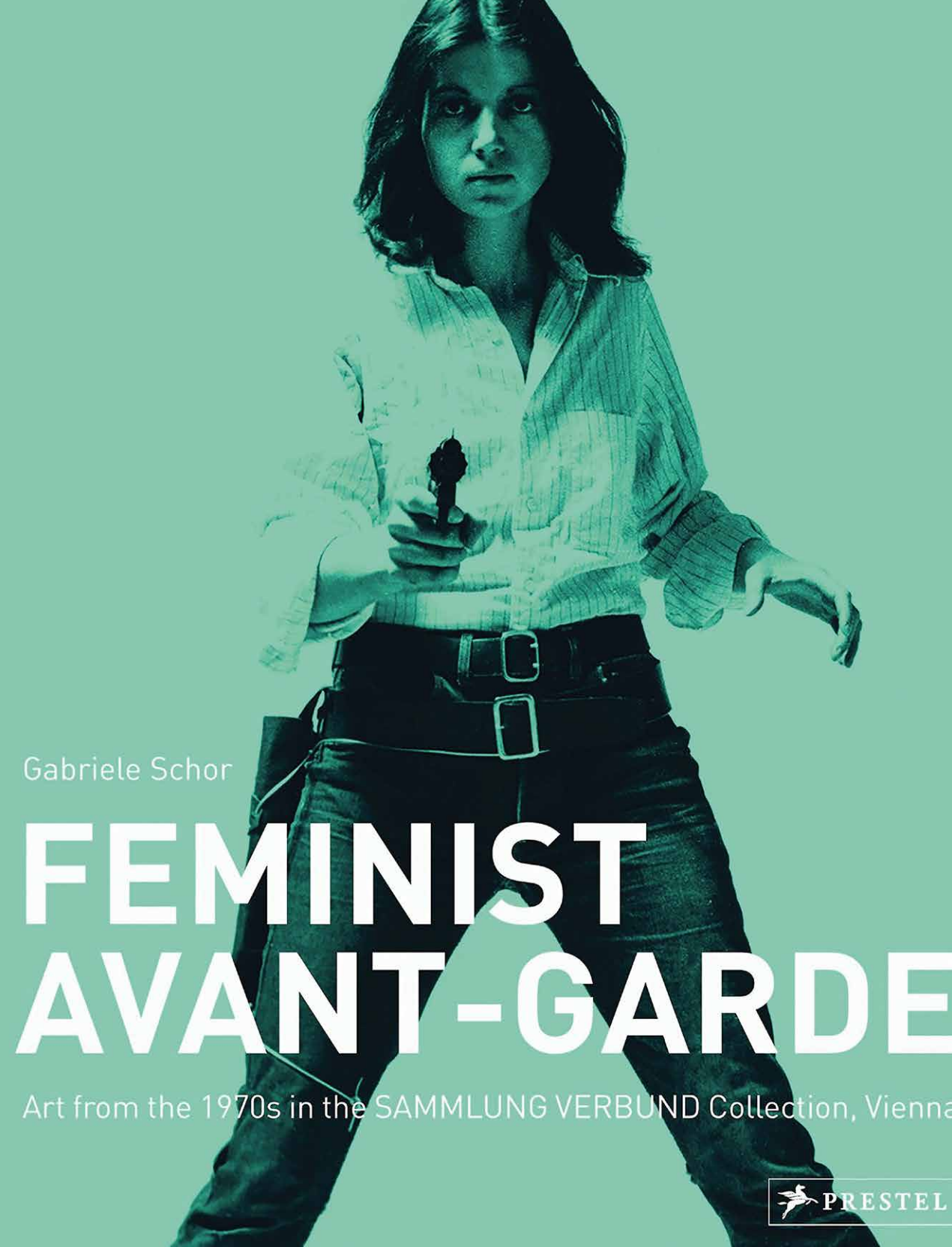
Hneď v úvodnom bloku zazneli príspevky troch kurátoriek z nemeckého a rakúskeho prostredia, ktoré postupne prezentovali koncepcie svojich výstav zameraných na ženskú alebo priamo feministickú tvorbu. Okrem **Gabriele Schor** (*Feminist Avant-garde of the 1970s*, DUMB) to bola **Suzanne Altmann** (*The Medea Insurrection. Radical Women Artists Behind the Iron Curtain*, Lipsius Bau, Drážďany) a **Kornelia von Berswordt-Wallrabe** z bývalého východného Nemecka, ktorá pripomenula svoje kúsenosti s realizáciou jednej z prvých veľkých výstav genderovo vymedzenej tvorby nazvanej *Künstlerinnen des 20. Jahrhunderts*, ktorú pripravila pre Museum Wiesbaden v roku 1990. Česká sociologička **Alena Wagnerová**, žijúca od roku 1969 v Nemecku, naviazala na predchádzajúce príspevky prehľadom východísk, tradícií a vývoja českého ženského hnutia a jeho špecifickosti v porovnaní so západným feminizmom. Vývoj emancipácie ženy sledovala počnúc emancipáciou národnou cez socialistický model rovnoprávnosti a rovnosti až po „reálnu rovnoprávnosť“ normalizačného obdobia.

Príspevok kunsthistorika **Milana Kreuzziegera**, vychádzajúci z interdisciplinárneho zázemia sociológie, politickej filozofie a štúdia vizuálnej kultúry, navrhol päť perspektív genderového hnutia od šesťdesiatych rokov. Tieto chronologické etapy podľa neho prekračujú v súvislosti s kozmopolitným obratom horizont takzvaného západného sveta a redefinujú samotné poňatie modernít. Ich súčasťou sú i rôzne rodové identity, ktorých odlišné civilizačné varianty sa stretávajú v globálnej aréne. Na takto navrhnutý dočasný manuál genderového hnutia v istom zmysle nadviazal príspevok literárneho vedca **Jana Matonohu**, ktorý sa pokúsil zamerať pozornosť na tvorbu českých literárnych autoriek v rokoch 1948 – 1989. Sledoval a kriticky analyzoval mieru ich feministického uplatnenia, pričom vychádzal z mechanizmu takzvaných zraňujúcich prílnutí (Wendy Brown) a zraňujúcich identít (Judith Butler). Ide o stav, keď sa sleduje jeden cieľ, pričom sa však zneviediteľní cieľ iný, v tomto prípade sa v ženskej literárnej tvorbe vyvíja snaha tvoriť opozíciu voči dobovému režimu, pričom sa však zneviediteľňuje problematika rodu a feminizmu. Tento príspevok sa podobne ako mnohé ďalšie opieral o antológiu *Vyvlástený hlas*,⁶ ktorá mapuje premeny rodovej kultúry českej spoločnosti, momentálne intenzívne rezonujúcej českým socio-kultúrnym diskurzom. Odhaľuje totiž, ako jednanie rôznych aktérov (organizácií, odborných komunít i jednotlivcov) participovalo na vytváraní rodovej kultúry štátneho socializmu i napriek tomu, že komunistickí ideológovia „vyvlástnili“ a postupne decentralizovali agendu českého predvojnového ženského hnutia: „*Pro popsání akt, kdy je ženské hnutí likvidováno a současně je státem převzata jeho agenda, navrhuje použít namísto pojmu nucená emancipace pojem vyvlástení. Pojem vyvlástení lépe vystihuje skutečnou situaci, kdy moc odňala ženskému hnutí jeho agendu s tím, že ji bude spravovat sama – a domněle lépe.*“⁷ Jan Matonoha skúmal problematiku vytesnenia rodu i feminizmu z verejných a literárnych debát a vymazania rodu prostredníctvom významovo nadradeného rámca a otvoril otázku, či by u nás nebolo vhodnejšie hovoriť o genderovej, nie feministickej avantgarde.

5 Môžeme spomenúť napr. latentný feminizmus vo výtvarnej tvorbe Jany Želibskej alebo vo filmovej tvorbe Ester Krumbachovej. K pojmu latentný feminizmus pozri RUSINOVÁ, Zora. The Totalitarian Period and Latent Feminism. In *Praesens. Central European Art Review*, 2003, č. 4, s. 5 – 12. Reprint in PEJLÍČ, Bojana (ed.). *Gender Check – A Reader*. Cologne: Buchhandlung Walter König, 2010, s. 145 – 149.

6 HAVELKOVÁ, Hana – OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (eds.). *Vyvlástený hlas. Proměny genderové kultury české společnosti v letech 1948-1989*. Praha: SLON, 2015.

7 Tamže, s. 22.

Gabriele Schor

FEMINIST AVANT-GARDE

Art from the 1970s in the SAMMLUNG VERBUND Collection, Vienna

Spoločný príspevok literárnej teoretičky **Libuše Heczkovej** a filmovej teoretičky **Kateřiny Svatoňovej** nazvaný *Hledání ženské kreativity v socialismu a její paranoidní karikatura: Případ Ester* posunul rámec konferencie bližšie k vizuálnej kultúre, konkrétne k filmovej tvorbe českej kostýmovej výtvarníčky a filmovej režisérky Ester Krumbachovej. Štúdia sledovala historické i spoločenské pozadie vzniku jedného z mála skutočne feministických filmov u nás – *Vražda Ing. Čerta* (1970). Tento „čisto ženský film“ symbolicky uzatvára obdobie bláznivých *Sedmikrások* Věry Chytilovej, keď nastupuje éra paranoje, kontroly, reštrikcie a nemožnosti priameho dialógu nadčasovou a sarkastickou kritikou genderového rozvrhnutia vzťahov. Na tvorbu tejto autorky, výrazne presahujúcu rámec aktuálnej filmovej produkcie, upriamila pozornosť i česká kurátorka a teoretička umenia **Edith Jeřábková**. Informácie o výskume pozostalosti E. Krumbachovej, ktorý od roku 2016 realizuje spoločne so Zuzanou Blochovou a ktorý sa snaží experimentálnou metodológiou sprístupňovať verejnosti, dokreslili skutočne plastický obraz transdisciplinárnej a mimoriadne originálnej tvorby tejto autorky, oslobodenej od zavedených metód a limitov filmových kategórií.

Druhý deň konferencie sa sústredil na súvislosti feministickej avantgardy a vizuálneho československého umenia, čo symbolicky uviedol príspevok českej teoretičky umenia **Martiny Pachmanovej**, spytujúci feminizmus a avantgardu v zrkadle českých dejín. V tomto bloku sa verejnosť mohla oboznámiť so štúdiou **Jany Geržovej** analyzujúcou tvorbu Adrieny Šimotovej, ktorá kládla najväčší dôraz na autobiografický aspekt jej tvorby a sledovala možnú trajektóriu čítania vybraných diel zo sedemdesiatych rokov od viditeľného k skrytému a od univerzálneho k auto(bio)grafickému. Ďalšia slovenská teoretička umenia **Jana Oravcová** sa pokúsila prostredníctvom prípadovej štúdie diel Jany Želibskej zo sedemdesiatych rokov predostrieť obrat interpretácie tvorby autorky od časovej a centristickej perspektívy k perspektíve priestorovej a ku globálnemu pohľadu, umožňujúcemu klásť kvalitatívne iné otázky historického, ideologického a spoločenského milieua normalizačného Československa. Významný český hudobník, feministka a publicista **Mirek Vodrážka**, inšpirovaný rôznymi teóriami médií a kultúry, sa zamýšľal nad tým, prečo a ako sa po roku 1948 podarilo komunistickému režimu zlikvidovať významné „buržoázne“ feministky (na čele s Miladou Horákovou), a tak postupne zneviditeľniť ženskú umeleckú a politickú subjektivitu. A napokon príspevok teoretičky umenia **Petry Hlaváčkovej** tematizujúci otázku, či je možné oddeliť emancipáciu od jej pomenovania a reflexie, narážal na mnohé dodnes nejednoznačne interpretované aspekty obdobia socializmu a jeho sociálnej, kultúrnej i legislatívnej politiky.

Výber ôsmich kľúčových prednášok z konferencie *Feministická avantgarda (nejen) v česko-slovenských souvislostech* redakcia časopisu Profil postupne zaradí do jednotlivých čísel ročníka 2019, aby v mozaike prístupov i odborových disciplín predstavila rôzne kultúrne, politické, spoločenské i legislatívne aspekty emancipačného procesu u nás. Procesu, ktorého kontinuita bola v našom prostredí od jeho počiatkov v 19. storočí niekoľkokrát násilne prerušená, jeho diskurz umlčaný a jeho relevantný prínos pre vývoj skutočne zdravej a rovnoprávnej spoločnosti obmedzený.

Anna Vartecká a **Vendula Fremlová**, iniciátorky konferencie, spolu s Tereziou Petiškovou, riaditeľkou Domu umenia mesta Brna

Mgr. Anna Vartecká, PhD., je pôvodom slovenská kurátorka a teoretička súčasného umenia a vysokoškolská pedagogička. Od roku 2001 pôsobí na českej umeleckej scéne, predovšetkým v Ústí nad Labem, kde je asistentkou na Katedre dejín a teórie umenia FUD UJEP.

Mgr. Vendula Fremlová, PhD., je kurátorka a teoretička súčasného umenia. Od roku 2007 pôsobí v Ústí nad Labem na Katedre dejín a teórie umenia FUD UJEP.

Spoločne pripravili výstavný projekt *Grey Gold*. České a slovenské umelkyne 65+ (Dom umenia mesta Brna, 2014).

Obálka katalógu výstavy *Feminist Avant-Garde. Art of the 1970s* s použitím detailu diela Ulrike Rosenbach: *Art is a Criminal Action*, 1969-1970. © Ulrike Rosenbach / Bildrecht, Vienna, 2016. Foto: Nic Tenwiggenhorn